

Μέσα μαζικής επικοινωνίας και χουλιγκανισμός: προς μια θεωρητική (ανα)σύνθεση¹

“One is sometimes tempted to think that if football violence had not existed it would have been necessary to invent it”.²

ΤΟ ΠΑΡΟΝ ΑΡΘΡΟ ΑΠΟΤΕΛΕΙ κριτική ανάλυση του πεδίου θεωρίας και έρευνας με αντικείμενο τις δημοσιογραφικές αναπαραστάσεις της βίαιης συμπεριφοράς θεατών ποδοσφαιρικών αγώνων. Αποτελεί ταυτόχρονα εκτεταμένη έκθεση του θεωρητικού πλαισίου ερευνητικής εργασίας με αντικείμενο την αναπαράσταση επεισοδίων σε ποδοσφαιρικούς αγώνες στον ελληνικό τύπο την περίοδο του Νοεμβρίου και Δεκεμβρίου του 1997.³ Κατά αυτή την έννοια, το παρόν άρθρο αποκλίνει των χαρακτηριστικών συμβατικής βιβλιογραφικής επισκόπησης και συνιστά συμβολή στη μελέτη του δημοσιογραφικού λόγου επί του χουλιγκανισμού και, κατά συνέπεια, επαναπροσέγγιση του θεωρητικού πεδίου υπό το πρίσμα των αναγκών και των πορισμάτων του ερευνητικού έργου.

Στο πλαίσιο της ανάλυσης του ελληνικού τύπου εξετάστηκαν οι ορισμοί και οι ερμηνείες της βίας και των φορέων της: οι προτεινόμενοι τρόποι αντιμετώπισής της και οι ευθύνες που αποδόθηκαν στο κράτος και τους επίσημους αθλητικούς φορείς και τέλος οι ευρύτερες πολιτικές και κοινωνικές σημασίες που αποδόθηκαν στα επεισόδια και την αντιμετώπισή τους με άξονα το «εθνικό συμφέρον», το οποίο αναδεικνύεται ως διακύβευμα σε σημαντικό μέρος των δημοσιευμάτων.⁴ Τα επεισόδια της συγκεκριμένης περιόδου περιλαμβάνουν την είσοδο φιλάθλων στον αγωνιστικό χώρο, συγκρούσεις ή/και ρίψεις αντικειμένων στο χώρο των κερκίδων μεταξύ οπα-

δών αντίπαλων ομάδων ή/και συγκρούσεις μεταξύ οπαδών και δυνάμεων της αστυνομίας. Πρόκειται για μορφές βίας που αναφέρονται από τους Dunning, Murphy & Williams⁵ μεταξύ των αντιπαραθέσεων που παρατηρούνται στην περίπτωση του χουλιγκανισμού. Ωστόσο, η σημασία της εν λόγω περιόδου από την οπτική της θεωρίας των μαζικών επικοινωνιών, και κατά συνέπεια το ιδιαίτερο ερευνητικό ενδιαφέρον που παρουσιάζει, έγκειται στις νοηματοδοτήσεις της βίας στα πλαίσια του δημόσιου λόγου. Οι εν λόγω ορισμοί και ερμηνείες των επεισοδίων και η συνακόλουθη διαπραγματέυση της αντιμετώπισής τους αποτελούν μορφές ιδεολογικής διαχείρισης της βίας και αναδεικνύουν τον πολιτικό χαρακτήρα των δημοσιογραφικών αναπαραστάσεων. Παράλληλα, συνιστούν ιδιαίτερο προσδιορισμό της ειδησεογραφικής αξίας των επεισοδίων με σημαντικές συνέπειες για την ιεράρχηση και κατηγοριοποίηση των ειδήσεων και τη μορφολογία των εφημερίδων.

Σύμφωνα με τον Hall,⁶ η δημοσιογραφική κάλυψη του αθλητισμού εμφανίζεται διαχωρισμένη από τις υπόλοιπες κατηγορίες ειδήσεων. Το πρώτο και κύριο μέρος του σώματος των εφημερίδων αναφέρεται στην πολιτική, την εσωτερική και διεθνή ειδησεογραφία και περιλαμβάνει τα σχετικά με αυτές άρθρα και σχόλια. Αντίθετα, τα αθλητικά νέα παρουσιάζονται υπό μορφή διακριτής ενότητας στις τελευταίες σελίδες και το οπισθόφυλλο.⁷ Η ειδησεογραφική αυτή δόμηση δύναται ωστόσο να ανατραπεί όταν αναδεικνύονται γεγονότα μεγάλης δημόσιας σημασίας που συνδέουν τον αθλητισμό με τα άλλα είδη ειδήσεων, με αποτέλεσμα τα αθλητικά νέα να υπερβαίνουν τα όρια των σχετικών σελίδων και να αποκτούν ευρύτερη κάλυψη στην πρώτη σελίδα. Κατά τον Hall, ο χουλιγκανισμός περιλαμβάνεται μεταξύ των αθλητικών ειδήσεων που διαθέτουν την παρὰπάνω δυναμική.⁸

Την περίοδο του Νοεμβρίου και Δεκεμβρίου του 1997 οι εφημερίδες παρουσιάζουν δημοσιεύματα σημαντικής έκτασης και έντασης που προσδιορίζουν τα επεισόδια με όρους διασάλευσης της τάξης, θέτουν επιτακτικά το ζήτημα της αντιμετώπισής τους και τα συνδέουν με την εικόνα της χώρας στο εξωτερικό. Παράλληλα, εστιάζουν σε παρεμβάσεις που αναδείχθηκαν σε κεντρικό πολιτικό επίπεδο, με χαρακτηριστικά παραδείγματα τη σύσκεψη που συγκάλεσε ο υφυπουργός Αθλητισμού με τους προέδρους των ομάδων και θέμα τη λήψη μέτρων για την καταπολέμηση της βίας και την ερώτηση 123 βουλευτών τριών κομμάτων με αντικείμενο την κατάσταση του ελληνικού ποδοσφαίρου. Μέρος αυτών

των δημοσιευμάτων υπερέβη την διακριτή ενότητα της αθλητικής ειδησεογραφίας και κατέλαβε ευρύτερο χώρο στην πρώτη σελίδα ή/και τη θέση του κύριου πρωτοσέλιδου θέματος, ενώ παράλληλα τα σχετικά ζητήματα αποτέλεσαν αντικείμενο κύριων άρθρων.⁹ Υπό αυτό το πρίσμα, η εν λόγω περίοδος αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα της διαδικασίας μετάβασης των συμβατικά εννοούμενων αθλητικών νέων στη σφαίρα της πολιτικής ειδησεογραφίας και συνιστά περίπτωση κατά την οποία, σύμφωνα με τη διατύπωση του Hall, «ο αθλητισμός έχει γίνει πολιτικός».¹⁰

Οι αναπαραστάσεις του χουλιγκανισμού στα μέσα μαζικής επικοινωνίας αποτελούν ιδιαίτερο αντικείμενο ανάλυσης κλασικών όσο και σύγχρονων μελετών.¹¹ Σε πρόσφατη, ωστόσο, βιβλιογραφική επισκόπηση από την Poulton¹² υποστηρίζεται ότι το ερευνητικό ενδιαφέρον για το εν λόγω ζήτημα δεν έχει εξαντληθεί. Κατά δεύτερο λόγο, η ανάλυση της περίπτωσης του χουλιγκανισμού στη Βρετανία συνιστά ένα ευρύ και γόνιμο πλαίσιο μελέτης.¹³ Μεταξύ των κύριων τάσεων, οι μαρξιστικές προσεγγίσεις της δεκαετίας του '70 συνέδεσαν την ερμηνεία του ζητήματος με μορφές αντίδρασης οπαδών/ μελών της εργατικής τάξης στις διαδικασίες μετατροπής του ποδοσφαίρου σε επιχείρηση και θέαμα.¹⁴ Την ίδια περίοδο παρουσιάζεται η θεώρηση του χουλιγκανισμού ως μορφή επιθετικής τελετουργίας (ritual) που διέπεται από συγκεκριμένους κανόνες και ρόλους.¹⁵ Στη δεκαετία του '80 αναδεικνύεται η μορφολογική (figurational) προσέγγιση, κατά την οποία ο χουλιγκανισμός αποτελεί έκφραση μορφών ανδρικής επιθετικότητας που συναντώνται στα λεγόμενα «σκληρά» τμήματα της εργατικής τάξης.¹⁶ Στη δεκαετία του '90 αναπτύσσονται εθνογραφικές μελέτες,¹⁷ στο πλαίσιο των οποίων θεωρείται ότι οι ανταγωνισμοί μεταξύ των οπαδών αποσκοπούν στην απόκτηση ή τη διατήρηση κύρους στο πλαίσιο των δικτύων τους.¹⁸ Στο πλαίσιο των παραπάνω προσεγγίσεων περιλαμβάνονται αναφορές στην δημοσιογραφική κάλυψη του χουλιγκανισμού,¹⁹ χωρίς ωστόσο το συγκεκριμένο θέμα να αποτελεί κύριο αναλυτικό τους άξονα και χωρίς κατά κανόνα να συνδέεται με το ευρύτερο πεδίο θεωρίας και έρευνας των μέσων μαζικής επικοινωνίας.

Η παρούσα μελέτη συνδέεται με την υπάρχουσα βιβλιογραφία οριοθετώντας το αντικείμενό της εντός του ευρύτερου θεωρητικού πλαισίου σχετικά με τις δημοσιογραφικές αναπαραστάσεις παρεκκλίνοσων κοινωνικών ομάδων και συμ-

περιφορών. Υποστηρίζεται ότι οι προβαλλόμενοι ορισμοί και ερμηνείες του χουλιγκανισμού υπερβαίνουν τα στενά εννοούμενα όρια των αθλητικών ζητημάτων και συνιστούν μορφή κανονιστικού λόγου σχετικά με την κοινωνική συναίνεση, την έννομη τάξη και τον ρόλο του κράτους στη διατήρησή της. Κατά δεύτερο λόγο, ωστόσο, υποστηρίζεται ότι –στην περίπτωση του χουλιγκανισμού– το ιδεολόγημα του «εθνικού συμφέροντος», ως άξονα απονομιμοποίησης παρεκκλίουσων μειοψηφιών, αποκτά ευρύτερες νοηματοδόσεις και εμφανίζεται ως προσδιορισμός και μέτρο αξιολόγησης του κύρους του έθνους-κράτους και της διεθνούς του εικόνας. Κατά συνέπεια, η παρούσα μελέτη αναφέρεται στις ανάλυσεις των αναπαραστάσεων του έθνους ως μιας αφηρημένης συλλογικής οντότητας, η οποία, στο πλαίσιο της δημοσιογραφικής κάλυψης του χουλιγκανισμού, παρουσιάζεται να διασύρεται διεθνώς από τις εικόνες της βίας των οπαδών.

Στο κλασικό άρθρο του Hall²⁰ υποστηρίζεται ότι ο τύπος έχει ενεργητικό ρόλο στην παραγωγή των κοινωνικά παραδεκτών ορισμών και ερμηνειών του χουλιγκανισμού μέσω των διαδικασιών και των κριτηρίων επιλογής και παρουσίασης των ειδήσεων. Οι δημοσιογραφικές αναπαραστάσεις του χουλιγκανισμού διακρίνονται από στοιχεία έντασης και εντυπωσιασμού, απλουστεύουν ή/και παρακάμπτουν τα βαθύτερα αίτια της βίας και στιγματίζουν τους φορείς της κατά κύριο λόγο αποδίδοντάς τους μη έλλογα χαρακτηριστικά. Υπό αυτό το πρίσμα υποστηρίζεται ότι ο τύπος συνεισφέρει στη δημιουργία δημόσιας ανησυχίας και τη συνακόλουθη ενδυνάμωση του κοινωνικού ελέγχου και συμβάλλει στη διαδικασία ενίσχυσης της παρέκκλισης (deviance amplification spiral).²¹

Οι δημοσιογραφικές πρακτικές απαξίωσης και στιγματισμού των οπαδών και η συμβολή του τύπου στην καλλιέργεια ηθικού πανικού και την υποστήριξη αυστηρότερων μέτρων ελέγχου και τιμωρίας αποτελούν κύριους άξονες της ανάλυσης του Whannel,²² ο οποίος αναφέρεται στην οπτική του Hall και στο ευρύτερο έργο του Κέντρου για τις Σύγχρονες Πολιτισμικές Σπουδές του Πανεπιστημίου του Birmingham. Σύμφωνα με τον Whannel, η κατασκευή της εικόνας του χουλιγκαν ως παρεκκλίνοντος υποκειμένου στα μέσα μαζικής επικοινωνίας οδήγησε στον προσδιορισμό / στιγματισμό (labelling) της υποπολιτισμικής ομάδας των οπαδών ποδοσφαιρικών ομάδων συλλήβδην ως ταραχοποιών. Πρόκειται για τη συγχρότηση ενός συλλογικού αντικειμένου ελέγχου ανεξάρτητα από την ύπαρξη

συγκεκριμένων παραβιάσεων του νόμου.²³ Οι μεταγενέστερες αναλύσεις των Hargreaves²⁴ και Poulton²⁵ αναφέρονται επίσης στις οπτικές των Hall και Whannel υποστηρίζοντας αντίστοιχες θέσεις. Στη περίπτωση της Poulton, εξετάζονται οι αναπαραστάσεις της συμπεριφοράς άγγλων οπαδών κατά το Παγκόσμιο κύπελλο του 1998 και το ευρωπαϊκό πρωτάθλημα Euro 2000 και υποστηρίζεται ότι οι άξονες του δημοσιογραφικού λόγου που επισήμανε ο Hall στα τέλη της δεκαετίας του '70 εξακολουθούν να χαρακτηρίζουν την σύγχρονη κάλυψη του χουλιγκανισμού.²⁶

Ο Hall²⁷ υποστηρίζει ότι η περίπτωση του χουλιγκανισμού συνδέεται με τον κύκλο ηθικών πανικών που ανέκυψε στην μεταπολεμική βρετανική κοινωνία με αντικείμενο την κοινωνική συμπεριφορά ή/και επιθετικότητα νέων προερχόμενων κυρίως από την εργατική τάξη. Κατά δεύτερο λόγο, επισημαίνει ότι η κοινωνική αντίδραση στον χουλιγκανισμό αποτέλεσε μέρος της συγκρότησης μιας αυταρχικού τύπου κοινωνικής συναίνεσης στη δεκαετία του '70 με κεντρικό ιδεολογικό άξονα την υποστήριξη του «νόμου και της τάξης».²⁸ Όπως υποστηρίζει ο Hargreaves,²⁹ ο χουλιγκανισμός αποτελεί ένα από τα πλέον χαρακτηριστικά παραδείγματα σύνδεσης του αθλητισμού με κοινωνικά και πολιτικά ζητήματα στο περιεχόμενο των μέσων. Η δημοσιογραφική διαχείριση του χουλιγκανισμού αντιστοιχεί πλήρως με τον τρόπο αναπαράστασης της παρέκκλισης, του εγκλήματος και της ένομης τάξης με βάση τη συναινετική θεώρηση της κοινωνικής πραγματικότητας. Στο πλαίσιο αυτό, η εικόνα του χούλιγκαν ανήκει στην κατηγορία των «λαϊκών δαιμόνων» (folk devils), όπως οι φορείς επιθέσεων στο δρόμο με σκοπό τη ληστεία (muggers), οι χρήστες ναρκωτικών, οι απεργοί και οι διαδηλωτές.³⁰ Κατά συνέπεια, η ανάλυση των δημοσιογραφικών αναπαραστάσεων του χουλιγκανισμού συνδέεται με το ευρύτερο πεδίο μελέτης του ρόλου των μέσων μαζικής επικοινωνίας σε εκστρατείες ηθικών πανικών³¹ και την απονομιμοποίηση μορφών πολιτικής δραστηριότητας και διαμαρτυρίας.³²

Ως προς τον ρόλο και την επιρροή των πηγών στη διαμόρφωση της ειδησεογραφίας, οι Hall et al. υποστηρίζουν ότι φορείς πρωταρχικού προσδιορισμού (primary definers), όπως οι κάτοχοι θεσμικής θέσης και ισχύος ή/και αντιπροσωπευτικού κύρους και οι φορείς ειδικής γνώσης, διαθέτουν μεγαλύτερη και συστηματικά δομημένη πρόσβαση στα μέσα και σε αυτή τη βάση οι οπτικές τους οριοθετούν το ερμηνευτικό πλαίσιο της κοινωνικής πραγματικότητας. Παρά την

ενδεχόμενη ύπαρξη αντιθέσεων και αντιφάσεων μεταξύ διαφορετικών φορέων πρωταρχικού προσδιορισμού ή/και μεταξύ αυτών και των μέσων, η επικρατούσα τάση των τελευταίων είναι να αναπαράγουν τους ιδεολογικά κυρίαρχους ορισμούς.³³

Στην περίπτωση του χουλιγκανισμού, ο Hall³⁴ υποστηρίζει ότι ο τύπος αποτελεί πηγή εντυπώσεων, ορισμών και ερμηνειών που εμφανίζονται με δύο τρόπους: υπό μορφή ρεπορτάζ ή/και σχολίων των αθλητικών συντακτών και υπό μορφή παράθεσης του λόγου δημόσιων φορέων. Σε αυτή τη βάση ο τύπος μπορεί να αποτελεί φορέα πρωταρχικού προσδιορισμού ή να συνεισφέρει στον δημόσιο ορισμό ενός κοινωνικού προβλήματος μεταφέροντας και αναδεικνύοντας τους ορισμούς επίσημων πηγών.³⁵ Κατά τον Whannel,³⁶ ο δημοσιογραφικός λόγος για τον χουλιγκανισμό βασίζεται σε επίσημες πηγές, όπως είναι οι εκπρόσωποι ποδοσφαιρικών ομάδων και αθλητικών διοργανώσεων, αστυνομικοί και δικαστικοί παράγοντες, κυβερνητικοί και πολιτικοί φορείς, καθώς και παράγοντες των μέσων μεταφοράς που έρχονται σε επαφή με οργανωμένους οπαδούς.³⁷

Μεταξύ των κύριων χαρακτηριστικών των δημοσιογραφικών αναπαραστάσεων της παρέκκλισης είναι ο στιγματισμός κοινωνικών συμπεριφορών και ομάδων ως μειοψηφικών.³⁸ Στην περίπτωση του χουλιγκανισμού, οι φορείς της βίας νοσηματοδοτούνται ως μια μειοψηφία ταραχοποιών σε αντίστιξη με την πλειοψηφία των «γνήσιων» φιλάθλων.³⁹ Οι ορισμοί των χούλιγκαν ωστόσο συνδέονται επίσης με την γενικότερη ανάπτυξη του ποδοσφαίρου και τη μετατροπή του σε επιχείρηση και μορφή ψυχαγωγίας,⁴⁰ εξέλιξη η οποία οδήγησε σε αντίστοιχη αλλαγή της δημόσιας εικόνας του και τον επαναπροσδιορισμό του κοινού του.

Σύμφωνα με τον Clarke,⁴¹ η βία αποτελεί το πιο ορατό μέρος ενός ευρύτερου προβλήματος σχετικά με τους διαφορετικούς τρόπους θέασης του ποδοσφαίρου. Πρόκειται για τη μετάβαση από την πρόσληψη του ποδοσφαίρου ως κοινωνικού γεγονότος, και την συνακόλουθη παράδοση συλλογικής και συμμετοχικής υποστήριξης των ομάδων από τους οπαδούς τους, στο ιδεατό μοντέλο του παθητικού καταναλωτή του ποδοσφαιρικού θεάματος/προϊόντος, και κατά συνέπεια για τη διάκριση μεταξύ άτυπων και επίσημων νοσηματοδοτήσεων του ποδοσφαίρου και του τρόπου παρακολούθησής του. Οι Clarke⁴² και Whannel⁴³ υποστηρίζουν ότι υπό το πρίσμα των επίσημων ορισμών η άνοδος του χουλιγκανισμού εξισώθηκε

με τη μείωση της προσέλευσης σε ποδοσφαιρικούς αγώνες και θεωρήθηκε πως απομάκρυνε το οικογενειακό κοινό, το οποίο αποτελεί συνώνυμο των καταναλωτών των μεσαίων τάξεων.⁴⁴ Όπως υποστηρίζει ο Whannel, ο δημοσιογραφικός λόγος, βασιζόμενος στις οπτικές επίσημων αθλητικών πηγών, υποστήριξε την ανάγκη αντιμετώπισης των χούλιγκαν και βελτίωσης του ποδοσφαιρικού προϊόντος με σκοπό την προσέλκυση του νέου μοντέλου φιλάθλου/καταναλωτή και κατ' αυτόν τον τρόπο συνέβαλε στον επαναπροσδιορισμό του κοινού του ποδοσφαίρου.⁴⁵

Στο πλαίσιο της μελέτης των αναπαραστάσεων της παρέκκλισης υποστηρίζεται ότι το «εθνικό συμφέρον» (national interest) αποτελεί κεντρικό ιδεολογικό άξονα της πολιτικής της συναίνεσης.⁴⁶ Στην περίπτωση του χουλιγκανισμού, ωστόσο, παρουσιάζεται η ιδιαιτερότητα ο δημοσιογραφικός λόγος να εστιάζει επίσης στη σημασία του διεθνούς κύρους του έθνους-κράτους, το οποίο παρουσιάζεται να πλήττεται από τις εικόνες βίας των οπαδών. Η ανάλυση των Dunning, Murphy & Williams περιλαμβάνει αναφορές σε δημοσιογραφικές αναπαραστάσεις του χουλιγκανισμού στη Βρετανία ως δυνητική απειλή για το κύρος της χώρας στο εξωτερικό ενόψει της διοργάνωσης του παγκοσμίου κυπέλλου ποδοσφαίρου του 1966.⁴⁷ Νεότερες μελέτες αναφέρονται σε αναπαραστάσεις του έθνους ως διασυρόμενου και ταπεινωμένου, οι οποίες αποτελούν μέρος της δημοσιογραφικής κάλυψης της βίαιης συμπεριφοράς οπαδών εθνικών ομάδων στο πλαίσιο διεθνών ποδοσφαιρικών διοργανώσεων.⁴⁸ Κατά το ευρωπαϊκό πρωτάθλημα Euro 2000 στο Βέλγιο και την Ολλανδία, ο αγγλικός τύπος κάλυψε την περίπτωση επεισοδίων άγγλων οπαδών υπό όρους εθνικής ντροπής και κυβερνητικής ευθύνης. Οι εν λόγω αναπαραστάσεις εντάθηκαν περαιτέρω εξαιτίας της προειδοποίησης της UEFA περί ενδεχόμενου αποκλεισμού της εθνικής ομάδας της Αγγλίας και της προτροπής της προς την Βρετανική κυβέρνηση να εμποδίσει τη μετάβαση άγγλων οπαδών στο εξωτερικό.⁴⁹

Η δημοσιογραφική συγχρότηση του έθνους και της εθνικής ταυτότητας με άξονα τις εθνικές ποδοσφαιρικές ομάδες αποτελεί, επίσης, πλαίσιο προσδιορισμού και στιγματισμού των βίαιων οπαδών. Με βάση τις αναλύσεις των Anderson και Billig σχετικά με το έθνος και τον εθνικισμό,⁵⁰ οι Bishop & Jaworsky εξετάζουν την περίπτωση του αγώνα μεταξύ Αγγλίας και Γερμανίας στο Euro 2000 και υποστηρίζουν ότι ο αγγλικός τύπος κατασκευάζει το έθνος ως ένα ομοι-

ογενές συλλογικό υποκείμενο μέσω των στρατηγικών του διαχωρισμού, που συνιστά μορφή εξωτερικών (international) διάκρισεων μεταξύ των ιδεατών «εμείς» και «αυτοί», της διαμάχης, που εκφράζεται μέσω милитарιστικών μορφών λόγου, και της τυποποίησης, που βασίζεται στη χρήση εθνικών στερεοτύπων.⁵¹ Εντός αυτού του πλαισίου, οι βίαιοι οπαδοί αποτελούν αντικείμενο στρατηγικών ετεροποίησης (othering) στο περιεχόμενο του τύπου, με αποτέλεσμα να προσδιορίζονται ως ευρισκόμενοι εκτός των ορίων της παρουσιαζόμενης ως ενιαίας και ομοιογενούς εθνικής οντότητας. Υπό αυτό το πρίσμα, οι δημοσιογραφικές αναπαραστάσεις του χουλιγκανισμού αναπαράγουν και υποστηρίζουν μορφές εσωτερικών (intranational) διακρίσεων της εθνικής συλλογικότητας και συνιστούν επίσης προβολή κανονιστικού λόγου σχετικά με την ιδιότητα μέλους σε αυτήν.⁵²

Οι αναπαραστάσεις επεισοδίων σε ποδοσφαιρικούς αγώνες την περίοδο του Νοεμβρίου και Δεκεμβρίου του 1997 στον ελληνικό τύπο αποτελούν περίπτωση σύνδεσης της προβληματικής περί χουλιγκανισμού ως μορφή παρέκκλισης με το ευρύτερο νοηματικό πλαίσιο του εθνικιστικού λόγου.⁵³ Ως προς την πρώτη διάσταση, τα δημοσιεύματα εστιάζουν σε στοιχεία βίας και καταστροφής υπό όρους έντασης και εντυπωσιασμού και παράλληλα συγκροτούν εικόνες κρατικής ανεπάρκειας ως προς την αντιμετώπισή τους. Κατά συνέπεια, ο χουλιγκανισμός προσδιορίζεται ως εξέχουσα μορφή διασάλευσης της τάξης και συνδέεται με έτερες μορφές παρέκκλισης, όπως οι βίαιες μορφές πολιτικής διαμαρτυρίας και η χρήση ναρκωτικών. Παράλληλα προβάλλεται η εικόνα του ευρωπαϊκού ποδοσφαίρου ως πρότυπο, με βάση το οποίο ο δημοσιογραφικός λόγος τείνει αφενός προς την υποστήριξη αυστηρότερων μέτρων ελέγχου των οπαδών και αφετέρου στην ευρύτερη νοηματοδότηση του ποδοσφαίρου ως επιχείρηση και θέαμα.

Ως προς τη δεύτερη διάσταση, το εν λόγω εμπειρικό υλικό παρουσιάζει την ιδιαιτερότητα να περιλαμβάνει εκτενείς αναφορές στο ελληνικό έθνος-κράτος και τη θέση του στην σύγχρονη ευρωπαϊκή πραγματικότητα. Πρόκειται για τη συγκρότηση εικόνων εθνικής ντροπής, οι οποίες συνδέονται με τη δημοσιοποίηση των επεισοδίων στο εξωτερικό και την σχετική με αυτά κλήση εκπροσώπων της ΕΠΟ από την UEFA. Εντός αυτού του πλαισίου, εμφανίζονται πρακτικές σύγκρισης με χώρες-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, που παρουσιάζονται να έχουν αντιμετω-

πίσει επιτυχώς το ζήτημα του χουλιγκανισμού, και η συνακόλουθη συγκρότηση εικόνων ελληνικής υστέρησης.

Επαναπροσεγγίζοντας το θεωρητικό πλαίσιο, υπό αυτό το πρίσμα, το παρόν άρθρο υποστηρίζει ότι στην περίπτωση του χουλιγκανισμού, και ιδιαίτερα εξαιτίας της διεθνούς του θεατότητας, η έννοια του «εθνικού συμφέροντος» ως κύριου ερμηνευτικού άξονα της πολιτικής της συναίνεσης, τείνει να νοηματοδοτείται ως ταυτόσημη του διεθνούς κύρους του έθνους-κράτους. Στην προκειμένη ελληνική περίπτωση, η πειθάρχηση των βίαιων οπαδών αποκτά διαστάσεις μεταφοράς των ιδεολογικών διαστάσεων του εκσυγχρονιστικού εγχειρήματος που αναδείχθηκε στη δεκαετία του '90, τόσο ως προς τον ρόλο του κράτους στο εσωτερικό όσο και προς το κύρος του έθνους στο εξωτερικό. Υπό αυτή την έννοια, η δημοσιογραφική διαχείριση των επεισοδίων είναι συμπτωματική μιας ευρύτερης επαναδιαπραγμάτευσης των ορίων ανοχής έναντι παρεκκλίνουσων ομάδων και συμπεριφορών προς το αυστηρότερο.⁵⁴

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ευχαριστώ τους James Curran, Melek Atabey, Νίκο Κοταρίδη, Αφροδίτη Κουκουτσάκη, Γιάννη Καπλάνη και Ελευθερία Αλαβάνου για την υποστήριξη τους.
2. J. Hargreaves, *Sport, power and culture: A social and historical analysis of popular sports in Britain*, Polity, Cambridge 1986, σ. 149.
3. Α. Νικολαΐδης, «Μέσα μαζικής επικοινωνίας, φίλαθλοι και βία: Η αναπαράσταση επεισοδίων σε ποδοσφαιρικούς αγώνες στον ελληνικό τύπο», στο Ν. Κοταρίδης (επιμ.), *Φίλαθλοι και βίαια επεισόδια στην Ελλάδα, 1974-2004*, Βιβλιόραμα, Αθήνα, υπό έκδοση.
4. Η εν λόγω έρευνα βασίζεται στην ανάλυση περιεχομένου των εφημερίδων *Τα Νέα*, *Ελευθεροτυπία*, *Ελεύθερος Τύπος* και *Η Καθημερινή*. Ως προς τα ποιοτικά και ποσοτικά χαρακτηριστικά αυτών την περίοδο που αναφέρεται η έρευνα, βλ. Α. Νικολαΐδης, «Μέσα μαζικής επικοινωνίας, φίλαθλοι και βία», *ό.π.*, και ως προς την προσέγγισή τους ως αντιπροσωπευτικό δείγμα του ελληνικού τύπου, βλ. επίσης Α. Nikolaidis, *The media under restrictive legislation: The case of the Greek press in the early 1990s*, PhD thesis, Goldsmiths College, University of London, 1999· Α. Nikolaidis,

- «Democracy and the political role of the media: The case of the Greek press in the early 1990s», ανακοίνωση στο *Anniversary Conference: Media, Communication & Humanity*, London School of Economics and Political Science, London, 21-23 September, 2008.
5. E. Dunning – P. Murphy – J. Williams, «Spectator violence at football matches: Towards a sociological explanation», στο N. Elias – E. Dunning, *Quest for excitement: Sport and leisure in the civilizing process*, Blackwell, Oxford 1986, σσ. 246-249· E. Dunning – P. Murphy – J. Williams, *The roots of football hooliganism: An historical and sociological study*, Routledge & Keegan Paul, London 1988, σσ. 5-8.
 6. S. Hall, «The treatment of 'football hooliganism' in the press», στο R. Ingham [et al.], *Football hooliganism': The wider context*, Inter-Action Inprint, London 1978, σσ. 17-18.
 7. Στον ελληνικό Τύπο παρουσιάζονται σημαντικές μορφολογικές αποκλίσεις ως προς την κάλυψη του αθλητισμού, οι οποίες υποδηλώνουν διαφορετικές αξιολογήσεις της ειδησεογραφικής του αξίας και κατ' επέκταση διαφορετικές εκτιμήσεις του βαθμού ενδιαφέροντος του αναγνωστικού κοινού κάθε εφημερίδας. Ως προς τη μορφολογία των αθλητικών ειδήσεων στις ημερήσιες πολιτικές εφημερίδες, βλ. Α. Νικολαΐδης, «Μέσα μαζικής επικοινωνίας, φίλαθλοι και βία», *ό.π.*
 8. Βλ. επίσης J. Hargreaves, *Sport, power and culture*, *ό.π.*, σσ. 142-143.
 9. Βλ. Α. Νικολαΐδης, «Μέσα μαζικής επικοινωνίας, φίλαθλοι και βία», *ό.π.*
 10. «[S]port has gone political» στο πρωτότυπο, βλ. S. Hall, «The treatment of 'football hooliganism' in the press», *ό.π.*, σ. 18.
 11. T. Crabbe, «The public gets what the public wants: England football fans, truth claims and mediated realities», στο *International Review for the Sociology of Sport*, 38 (4), 2003· R. Giulianotti – G. Armstrong, «Ungentlemanly conduct: Football hooligans, the media and the construction of notoriety», στο *Football Studies*, 1 (2), 1998· S. Hall, «The treatment of 'football hooliganism' in the press», *ό.π.*· P. Murphy – E. Dunning – J. Williams, «Soccer crowd disorder and the press: Processes of amplification and deamplification in historical perspective», στο *Theory, Culture & Society*, 5 (3), 1988· E. Poulton, «New fans, new flag, new England Changing news values in the English press coverage of World Cup 2002», στο *Football Studies*, 6 (1), 2003· E. Poulton, «English media representation of football-related disorder: 'Brutal, short-hand and simplifying' », στο *Sport in Society*, 8 (1), 2005· M. Weed, «Inger-land at Euro 2000: How «handbags at 20 paces» was portrayed as a full-scale riot», στο *International Review for the Sociology of Sport*, 36 (4), 2001· G. Whannel, «Football, crowd behavior and the press», στο *Media, Culture & Society*, 1 (4), 1979.

- Βλ. επίσης σχετική επισκόπηση στο G. Carnibella (et al.), *Football violence in Europe*, Social Issues Research Centre, Oxford 1996, σσ. 36-37, 85-94. Οι παραπάνω εργασίες αναφέρονται στα ειδησεογραφικά μέσα για τις ευρύτερες πολιτισμικές αναπαραστάσεις του χουλιγκανισμού, βλ. E. Poulton, «'Lights, camera, aggro!': Readings of 'celluloid hooliganism'», στο *Sport in Society* 9 (3), 2006· E. Poulton, «'Fantasy football hooliganism' in popular media», στο *Media, Culture & Society*, 29 (1), 2007.
12. E. Poulton, «English media representation of football-related disorder», *ό.π.*, σσ. 27-28. Βλ. επίσης E. Poulton, «New fans, new flag, new England», *ό.π.*, σ. 19· E. Poulton, «'Fantasy football hooliganism' in popular media», *ό.π.*, σσ. 151-152, 154, 162.
13. Για την λεπτομερή επισκόπηση του εν λόγω χώρου και των εσωτερικών του διαμαχών, βλέπε G. Armstrong, *Football hooligans: Knowing the score*, Berg, Oxford, NY 1998, σσ. 15-18· G. Armstrong – R. Harris, «Football hooligans: Theory and evidence», στο *Sociological Review* 39 (3), 1991, σσ. 428-431· A. Bairner, «The Leicester school and the study of football hooliganism», in *Sport in Society*, 9 (4), 2006· G. Carnibella (et al.), *Football*, *ό.π.*, σσ. 30-58· E. Dunning – P. Murphy – I. Waddington, «Anthropological versus sociological approaches to the study of soccer hooliganism», στο *Sociological Review* 39 (3), 1991· E. Dunning – P. Murphy – I. Waddington, «Towards a sociological understanding of football hooliganism as a world phenomenon», στο E. Dunning – P. Murphy – I. Waddington – A. E. Astrinakis (επιμ.), *Fighting fans: Football hooliganism as a world phenomenon*, UCD Press, Dublin 2002, σσ. 13-15· E. Dunning – P. Murphy – J. Williams, «Spectator violence at football matches», *ό.π.*, σσ. 251-253· E. Dunning – P. Murphy – J. Williams, *The roots of football hooliganism*, *ό.π.*, σσ. 18-31· M. Free – J. Hughson, «Settling accounts with hooligans: Gender blindness in football supporter subculture research», στο *Men and Masculinities*, 6 (2), 2003· R. Giulianotti – G. Armstrong, «Avenues of contestation: Football hooligans running and ruling urban spaces», στο *Social Anthropology*, 10 (2), 2002, σσ. 211-212, 219-221· M. Weed, «Ing-ger-land at Euro 2000», *ό.π.*, σσ. 415-417. Για την ελληνική περίπτωση βλ. A.E. Astrinakis, «Subcultures of hard-core fans in west Attica: An analysis of some central research findings», στο E. Dunning – P. Murphy – I. Waddington – A. E. Astrinakis (επιμ.) *Fighting fans: Football hooliganism as a world phenomenon*, UCD Press, Dublin 2002· Λ. Ασρινάκης – Μ.-Γ.Α. Στυλιανούδη, *Χέβι μέταλ, ροκαμπίλι και φανατικοί οπαδοί: νεοναζικοί πολιτισμοί και υποπολιτισμοί στη δυτική Αττική*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1996, σσ. 367-542, 581-587· Ν. Κοταρίδης – Ν. Σιδέρης, «Φανατισμός, ύβρεις και βία στα γήπεδα», Ανακοίνωση στο διεθνές συνέδριο με θέμα: *Η βία στις αθλητικές*

- συναντήσεις, Πάντειο Πανεπιστήμιο Πολιτικών και Κοινωνικών Επιστημών - ΔΕΚΑΒ, Αθήνα 1997· Ν.Ε. Κουράκης & συνεργάτες, «Έκθεση για τη βία στα ελληνικά γήπεδα: Πορίσματα από επτά ειδικότερες έρευνες και γενικά συμπεράσματα», στο *Αφιέρωμα στη μνήμη Ηλίας Δασκαλάκη*, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Τμήμα Κοινωνιολογίας – Τομέας Εγκληματολογίας, 1991· Δ. Παπαγεωργίου, *Μια «άλλη» Κυριακή: «Τρέλλα» και «αρρώστια» στα ελληνικά γήπεδα*, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1998.
14. J. Clarke, «Football and working class fans: Tradition and change», στο R. Ingham (et al.), *Football hooliganism: The wider context*, Inter-Action Inprint, London 1978· I. Taylor, «Football mad»: A speculative sociology of football hooliganism», στο E. Dunning (επιμ.), *The sociology of sport: A selection of readings*, Frank Cass, London 1971· I. Taylor, «Soccer consciousness and soccer hooliganism», στο S. Cohen (επιμ.), *Images of deviance*, Penguin, Harmondsworth, Middlesex 1971· I. Taylor, «Class, violence and sport: The case of soccer hooliganism in Britain», στο H. Cantelton – R. Gruneau (επιμ.), *Sport, culture and the modern state*, University of Toronto Press, Toronto 1982· I. Taylor, «On the sports violence question: Soccer hooliganism revisited», στο J. Hargreaves (επιμ.), *Sport, culture and ideology*, Routledge & Kegan Paul, London 1982.
 15. P. Marsh, *Aggro: The illusion of violence*, Dent, London, 1979· P. Marsh – E. Rosser – R. Harre, *The Rules of disorder*, Routledge & Kegan Paul, London 1978.
 16. E. Dunning, «Soccer hooliganism as a world social problem», στο E. Dunning, *Sport matters: Sociological studies of sport, violence and civilization*, Routledge, London 1999· E. Dunning – P. Murphy – I. Waddington, «Towards a sociological understanding of football hooliganism as a world phenomenon», ό.π.· E. Dunning – P. Murphy – J. Williams, «Spectator violence at football matches», ό.π.· E. Dunning – P. Murphy – J. Williams, *The roots of football hooliganism*, ό.π.
 17. G. Armstrong, *Football hooligans*, ό.π.· G. Armstrong – R. Harris, «Football hooligans», ό.π.· R. Giulianotti, «Scotland's tartan army in Italy: The case for the carnivalesque», στο *Sociological Review* 39 (3), 1991· R. Giulianotti, «Football and the politics of carnival: An ethnographic study of Scottish fans in Sweden», στο *International Review for the Sociology of Sport*, 30(2), 1995.
 18. R. Giulianotti – G. Armstrong, «Avenues of contestation», ό.π.
 19. Βλ. ιδιαίτερα G. Armstrong, *Football hooligans*, ό.π., σσ. 85-104, 310-312· E. Dunning, «Soccer hooliganism as a world social problem», ό.π., σσ. 133, 135-137, 144-145· E. Dunning – P. Murphy – I. Waddington, «Towards a sociological understanding of football hooliganism as a world phenomenon», ό.π., σσ. 4-7· E. Dunning – P.

- Murphy – J. Williams, «Spectator violence at football matches», *ό.π.*, σσ. 262-265· E. Dunning – P. Murphy – J. Williams, The roots of football hooliganism, *ό.π.*, σσ. 8-11, 132-156· I. Taylor, «Class, violence and sport», *ό.π.*, σσ. 49-55· I. Taylor, «On the sports violence question», *ό.π.*, σσ. 160-165.
20. S. Hall, «The treatment of ‘football hooliganism’ in the press», *ό.π.*
21. Βλ. επίσης P. Murphy – E. Dunning – J. Williams, «Soccer crowd disorder and the press», *ό.π.*, σσ. 663-668, όπου εξετάζεται ο ενισχυτικός (amplifying) ρόλος του αγγλικού τύπου στην περίοδο μετά τα μέσα της δεκαετίας του '50. Στην ίδια μελέτη υποστηρίζεται ότι την περίοδο του μεσοπολέμου και της δεκαετίας που ακολούθησε τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο ο ρόλος του τύπου ήταν απο-ενισχυτικός (de-amplifying). Βλ. επίσης R. Giulianotti & G. Armstrong, «Ungentlemanly conduct», *ό.π.*, σσ. 21-24, 26.
22. G. Whannell, «Football, crowd behavior and the press», *ό.π.*
23. Ως προς το ζήτημα των υποπολιτισμών, βλ. την κλασική ανάλυση των J. Clarke (et al.), «Subcultures, cultures and class», στο S. Hall – T. Jefferson, *Resistance through rituals*, Routledge, London 1976, και ως προς τη σημασία του στην περίπτωση του χουλιγκανισμού βλ. E. Dunning – P. Murphy – J. Williams, The roots of football hooliganism, *ό.π.*, σσ. 157-183· I. Taylor, «Class, violence and sport», *ό.π.*, σσ. 55-60· I. Taylor, «On the sports violence question», *ό.π.*, σσ. 166-168.
24. J. Hargreaves, Sport, power and culture, *ό.π.*, σσ. 147-149.
25. E. Poulton, «English media representation of football-related disorder», *ό.π.*
26. Η Poulton υποστηρίζει κατά δεύτερο λόγο την επικαιρότητα των αναλύσεων των Whannel («Football, crowd behavior and the press», *ό.π.*), και Murphy – Dunning – Williams («Soccer crowd disorder and the press», *ό.π.*). Ως προς την περίπτωση της μεταστροφής της στάσης του αγγλικού τύπου έναντι των οπαδών κατά το Παγκόσμιο Κυπέλλο του 2002, βλ. T. Crabbe, «The public gets what the public wants», *ό.π.*, σσ. 419-422 και E. Poulton «New fans, new flag, new England », *ό.π.*
27. S. Hall, «The treatment of ‘football hooliganism’ in the press», *ό.π.*, σσ. 34-36.
28. Βλ. επίσης S. Hall (et al.), *Policing the crisis: Mugging, the state and law and order*, Macmillan, London 1978. Οι Dunning, Murphy & Williams («Spectator violence at football matches», *ό.π.*, σσ. 251-252) εκφράζουν επιφυλάξεις ως προς την ανάλυση του Hall («The treatment of ‘football hooliganism’ in the press», *ό.π.*), η θεώρηση τους ωστόσο ότι είναι περισσότερο κατάλληλη ως ερμηνεία της ανάπτυξης δημόσιας ανησυχίας σχετικά με τον χουλιγκανισμό, παρά ως ερμηνεία του χουλιγκανισμού αυτού καθαυτού, συνιστά έμμεση αναγνώριση της σημασίας της. Κριτική προβάλλεται επίσης από τον Armstrong (*Football hooligans*, *ό.π.*, σσ. 310-312, βλ. επίσης

- G. Armstrong – R. Harris «Football hooligans», *ό.π.*, σσ. 428-429, 448-449) στην προσέγγιση των Hall et al. (*Policing the crisis, ό.π.*), η οποία ωστόσο αφορά την εκδοχή της κατά τον ίδιο. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι Hall et al. εμφανίζονται κατά εξόφθαλμα ανακριβή τρόπο να πρεσβεύουν την άποψη ότι υφίσταται «συνομοσία» μεταξύ αστυνομίας, μέσων μαζικής επικοινωνίας, κυβέρνησης και καπιταλισμού (G. Armstrong, *Football hooligans, ό.π.*, σ. 311). Για μια εκτενέστερη και περισσότερο θετική επισκόπηση της προσέγγισης του Hall, βλέπε I. Taylor «Class, violence and sport», *ό.π.*, σσ. 75-86, «On the sports violence question», *ό.π.*, σσ. 180-188.
29. J. Hargreaves, *Sport, power and culture, ό.π.*, σσ. 147-149.
30. Βλ. επίσης B. Yarar, «Hegemonic struggle, the state and popular culture: The case of football in Turkey», στο *European Journal of Cultural Studies*, 8(2), σ. 210, όπου υποστηρίζεται ότι στο πλαίσιο των στρατηγικών πειθάρχησης των οπαδών στην Τουρκία τη δεκαετία του '80, ο τύπος προέβη στον στιγματισμό εκείνων που συνδέονται με τη βία ως «αναρχικών» και επισημαίνεται ότι πρόκειται για όρο που είχε χρησιμοποιηθεί από στρατιωτικούς και βουλευτές ως μορφή στιγματισμού νέων που συμμετείχαν σε πολιτικά κινήματα.
31. S. Cohen, *Folk Devils and Moral Panics: The Creation of the Mods and Rockers, Third edition*, Martin Robertson, Oxford 1972/2002· C. Critcher, *Moral Panics and the Media*, Open University Press, Maidenhead 2003· C. Critcher (επιμ.), *Critical Readings: Moral Panics and the Media*, Open University Press, Maidenhead 2006· D. Garland, «On the concept of the moral panic», στο *Crime, Media, Society*, 4 (1), 2008· P. Golding – S. Middleton, *Images of Welfare*, Martin Robertson, Oxford 1982· S. Hall (et al.), *Policing the crisis, ό.π.*· J. Young, Jock, *The Drug Takers: The Social Meaning of Drug Use*, Paladin, London, 1971· J. Young, «The myth of drug takers in the mass media», στο S. Cohen – J. Young (επιμ.), *The Manufacture of news: Social problems, deviance and the mass media*, Constable, London 1981.
32. Glasgow University Media Group, *Bad news*, Routledge & Keegan Paul, London 1976· T. Gitlin, *The whole world is watching: Mass media in the making and unmaking of the New Left*, University of California Press, Berkeley 1980· R.A. Hackett – Y. Zhao, «Challenging a master narrative: Peace protest and opinion/editorial discourse in the US press during the Gulf War», *Discourse and Society*, 54 (4), 1994· S. Hall, «Deviance, politics and the media», στο P. Rock – M. McIntosh (επιμ.), *Deviance and social control*, London: Tavistock 1973· J.D. Halloran – P. Elliott – G. Murdock, *Demonstrations and communication: A case study*, Penguin, Harmondsworth 1970· D. Morley, «Industrial conflict and the media», στο S. Cohen – J. Young (επιμ.), *The Manufacture of news: Social problems, deviance and the mass media*, Constable, London

- 1981· G. Murdock, «Political deviance: The press presentation of a militant mass demonstration», στο S. Cohen – J. Young (επιμ.), *The Manufacture of news: Social problems, deviance and the mass media*, Constable, London 1981· G. Murdock, «Reporting the riots: Images and impact», στο J. Benyon (επιμ.), *Scarman and after: Essays reflecting on Lord Scarman's report, the riots and their aftermath*, Pergamon, Oxford 1984· C. Murray (et al.), «Reporting dissent in wartime: British press, the anti-war movement and the 2003 Iraq war, *European Journal of Communication*, 23 (1), 2008. Ως προς τις μελέτες των ηθικών πανικών και των αναταραστάσεων απεργιών και πολιτικών κινητοποιήσεων, βλ. επίσης σχετική επισκόπηση στο Α. Νικολαΐδης, «Μέσα μαζικής επικοινωνίας και φυλακή: Η περίπτωση της εξέγερσης στις φυλακές Κορυδαλλού τον Νοέμβριο του 1995», στο Α. Κουκουτσάκη (επιμ.), *Εικόνες φυλακής*, Πατάκης, Αθήνα, σσ. 268-273.
33. S. Hall (et al.), *Policing the crisis*, ό.π., σσ. 57-66. Ως προς τις κριτικές αυτής της θέσης, βλ. ιδιαίτερα Α. Anderson, «Source-Media Relations: the Production of the Environmental Agenda», στο Α. Hansen (επιμ.), *The Mass Media and Environmental Issues*, Leicester University Press, Leicester, 1993· D. Miller, «Official sources and 'primary definition': the case of Northern Ireland», στο *Media, Culture and Society*, 15 (3), 1993· P. Schlesinger, «Rethinking the sociology of journalism: Source strategies and the limits of media-centrism», στο M. Ferguson (επιμ.), *Public communication: the new imperatives, Future directions for media research*, Sage, London 1990, και το ευρύτερο αναλυτικό πλαίσιο στο P. Manning, *News and News Sources: A Critical Introduction*, Sage, London 2000.
34. S. Hall, «The treatment of 'football hooliganism' in the press», ό.π., σ. 16.
35. Βλ. επίσης E. Poulton, «English media representation of football-related disorder», ό.π., σ. 31.
36. G. Whannell, «Football, crowd behavior and the press», ό.π., σ. 332.
37. Βλ. επίσης J. Hargreaves, Sport, power and culture, ό.π., σ. 148.
38. Βλ. ιδιαίτερα S. Hall, «Deviance, politics and the media», ό.π.· D. Morley, «Industrial conflict and the media», ό.π.
39. H. Bishop – A. Jaworsky, «We beat 'em': Nationalism and the hegemony of homogeneity in the British press reportage of Germany versus England during Euro 2000», στο *Discourse and Society*, 14 (3), 2003, σσ. 262, 266· J. Clarke, «Football and working class fans», ό.π., σ. 59· S. Inthorn, «The death of the Hun National identity and German press coverage of the 1998 football World Cup», στο *European Journal of Cultural Studies*, 5 (1), 2002, σσ. 54-55· I. Taylor, «Soccer consciousness and soccer hooliganism», ό.π., σ. 163· G. Whannell, «Football, crowd behavior and the press», ό.π., σ. 332.

40. Για τις διαδικασίες αυτής της μετατροπής και τη σημασία τους για την ανάλυση του χουλιγκανισμού, βλ. J. Clarke, «Football and working class fans», *ό.π.*, I. Taylor, «Football mad», *ό.π.*: I. Taylor, «Soccer consciousness and soccer hooliganism», *ό.π.*: I. Taylor, «Class, violence and sport» *ό.π.*: I. Taylor, «On the sports violence question», *ό.π.*
41. J. Clarke, «Football and working class fans», *ό.π.*, σσ. 55-57.
42. *Αυτόθι*, σ. 58.
43. G. Whannell, «Football, crowd behavior and the press», *ό.π.*, σσ. 338-340.
44. Στο πλαίσιο ανάλυσης των νεοφιλελεύθερων πολιτικών και του ποδοσφαίρου στην Τουρκία τη δεκαετία του '80, η Yazar («Hegemonic struggle, the state and popular culture», *ό.π.*, σ. 210) αναφέρεται επίσης στη σύνδεση μεταξύ της επιδίωξης απομάκρυνσης των «επικίνδυνων» οπαδών και της μετατροπής του ποδοσφαίρου σε ψυχρωγική δραστηριότητα των μεσαίων τάξεων.
45. G. Whannell, «Football, crowd behavior and the press», *ό.π.*, σσ. 340-342.
46. Βλέπε τις παραδειγματικές μελέτες των S. Hall, «Deviance, politics and the media», *ό.π.*: G. Murdock, «Political deviance», *ό.π.*, και τη σχετική ανάλυση στο Α. Νικολαΐδης, «Μέσα μαζικής επικοινωνίας και φυλακή», *ό.π.*, σσ. 269-270.
47. E. Dunning – P. Murphy – J. Williams, «Spectator violence at football matches», *ό.π.*, σσ. 263-264· E. Dunning – P. Murphy – J. Williams, The roots of football hooliganism, *ό.π.*, σσ. 141, 148-151, 155· P. Murphy – E. Dunning – J. Williams, «Soccer crowd disorder and the press», *ό.π.*, σσ. 664-667.
48. H. Bishop – A. Jaworsky, «We beat 'em'», *ό.π.*, σσ. 257-266· S. Inthorn, «The death of the Hun », *ό.π.*, σσ. 54-57· E. Poulton, «English media representation of football-related disorder», *ό.π.*, σσ. 33-37· M. Weed, «Ing-ger-land at Euro 2000», *ό.π.*, σσ. 412-415. Οι μελέτες των Bishop & Jaworsky και Inthorn έχουν ως κύριο αντικείμενο τις αναπαραστάσεις του έθνους και της εθνικής ταυτότητας στα πλαίσια της κάλυψης ποδοσφαιρικών αγώνων εθνικών ομάδων. Για το ίδιο ζήτημα, βλέπε επίσης P. Alabarces – A. Tomlinson – C. Young, «Argentina versus England at the France '98 World Cup: Narratives of nation and the mythologizing of the popular», στο *Media, Culture & Society*, 23 (5), 2001· R. Boyle – C. Monteiro, «'A small country with a big ambition': Representations of Portugal and England in Euro 2004 British and Portuguese newspaper coverage», στο *European Journal of Communication*, 20 (2), 2005· J. Garland, (2004) «The same old story? Englishness, the tabloid press and the 2002 Football World Cup», στο *Leisure Studies*, 23 (1), 2004· J. Garland – M. Rowe, «War minus the shooting? Jingoism, the English press and Euro 96», στο *Journal of Sport & Social Issues*, 23 (1), 1999· J. Maguire – E. Poulton – C. Possamai,

- «The war of the words Identity politics in Anglo-German press coverage of Euro 96», στο *European Journal of Communication*, 14 (1), 1999· E. Poulton, «New fans, new flag, new England?», ό.π.· E. Poulton, «Mediated patriot games: The construction and representation of national identities in the British television production of Euro '96», στο *International Review for the Sociology of Sport*, 39 (4), 2004· A. Tudor, «Them and us: Story and stereotype in TV World Cup coverage», στο *European Journal of Communication*, 7 (3), 1992· S. Wagg, «Playing the past: The media and the England football team», στο J. Williams – S. Wagg (επιμ.), *British football and social change: Getting into Europe*, Leicester University Press, Leicester 1991. Ως προς την ευρύτερη σημασία του αθλητισμού στη συγχρότηση της εθνικής ταυτότητας, βλ. J. Hargreaves, *Sport, power and culture*, ό.π., σσ. 154-160, 216, 219-220. Για την ελληνική περίπτωση, βλ. R. Tzanelli, «'Impossible is a fact': Greek nationalism and international recognition in Euro 2004», στο *Media, Culture and Society*, 28 (4), 2006· Γ. Γκολφινόπουλος, «'Ελληνας ποτέ...»: Αλβανοί και ελληνικός τύπος τη νύχτα της 4ης Σεπτεμβρίου 2004, Ισνάφι, Ιωάννινα 2007.
49. Βλέπε H. Bishop – A. Jaworsky, «We beat 'em'», ό.π., σσ. 257-261. Στην περίπτωση της Poulton («English media representation of football-related disorder», ό.π., σσ. 35-37), το εν λόγω ζήτημα προσεγγίζεται ως περίπτωση ηθικού πανικού. Βλέπε επίσης T. Crabbe, «The public gets what the public wants», ό.π., σσ. 416-417 και M. Weed, «Ing-ger-land at Euro 2000», ό.π.
50. B. Anderson, *Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism*, Verso, London 1983· M. Billig, *Banal nationalism*, Sage, London 1995. Ως προς το πεδίο μελέτης του έθνους και του εθνικισμού, η ανάλυση των αναπαραστάσεων του χουλιγκανισμού στον ελληνικό τύπο αναφέρεται επίσης στους E. Gellner, *Nations and nationalism*, Blackwell, Oxford 1983· E.J. Hobsbawm, «Introduction: Inventing traditions», στο E.J. Hobsbawm – T.O. Ranger (επιμ.) *The invention of tradition*, Cambridge University Press, Cambridge 1983· E.J. Hobsbawm, «Mass producing traditions: Europe, 1870-1914», στο E.J. Hobsbawm – T.O. Ranger (επιμ.) *The invention of tradition*, Cambridge University Press, Cambridge 1983· E.J. Hobsbawm, *Nations and nationalism since 1780: Programme, myth, reality, Second edition*, Cambridge University Press, Cambridge 1990.
51. H. Bishop – A. Jaworsky, «We beat 'em'», ό.π., σσ. 250-257.
52. *Αυτόθι*, σσ. 261-267.
53. Α. Νικολαΐδης, «Μέσα μαζικής επικοινωνίας, φίλαθλοι και βία», ό.π.
54. Α. Νικολαΐδης, «Μέσα μαζικής επικοινωνίας, φίλαθλοι και βία», ό.π.